

ISTORIE

TUDOR DINU
BUCUREȘTIUL
FĂNĂRIOT

*

BISERICI, CEREMONII, RĂZBOAIE

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Recunoștința mea se îndreaptă, în primul rând, către Preafericirea Sa Părintele Daniel, arhiepiscopul Bucureștilor, mitropolitul Munteniei și Dobrogei și patriarhul României, care și-a dat înalta binecuvântare pentru efectuarea cercetării mele în lăcașele de cult din Capitală.

Adresez, de asemenea, calde mulțumiri tuturor celor care m-au ajutat la elaborarea cărții, fie punându-mi la dispoziție materiale bibliografice, fie făcându-mi sugestii în vederea ameliorării textului scris, fie invitându-mă să prezint rezultatele parțiale ale cercetării în cadrul unor universități străine, unde am avut parte de un schimb rodnic de idei: prof. dr. Alexandru Barnea, arh. Ana Cârlig, prof. dr. Mihai Dinu, dr. Șerban Dragomirescu, prof. dr. Olga Katsiardi-Hering, lector dr. Georges Kostakiotis, conf. dr. Cristian Moroiianu, prof. dr. Luminița Munteanu, dr. Gheorghe Mănucu-Adameșteanu, prof. dr. Ulrich Moenig. (Tudor Dinu)

Volum apărut cu sprijinul financiar al:

Redactor: S. Skultéty
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Iuliana Constantinescu, Dan Dulgheru

Tipărit la Monitorul Oficial R.A.

© HUMANITAS, 2015

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Dinu, Tudor

Bucureștiul fanariot / Tudor Dinu. – București: Humanitas, 2015 – 2 vol.

ISBN 978-973-50-5008-5

Vol. I: Biserici, ceremonii, războaie. – 2015. – Bibliogr. –

ISBN 978-973-50-5009-2

94(498 Buc.)"1715/1821"

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021 / 408 83 50, fax 021 / 408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0372 743 382, 0723 684 194

Sumar

I. CADRUL GEOGRAFIC	
<i>Temeiurile mutării capitalei Țării Românești la București</i>	13
<i>Așezarea și relieful</i>	14
<i>Rețeaua hidrografică și consecințele abundenței apelor</i>	16
<i>Clima</i>	20
<i>Vegetația Bucureștilor și a Câmpiei Muntene</i>	22
II. TOPOGRAFIE ȘI POPULAȚIE	
<i>„Hotarele“ Bucureștilor între epoca lui Brâncoveanu și Revoluția lui Tudor</i>	25
<i>Organizarea spațiului urban: mahalalele, plășile</i>	29
<i>Câți locuitori a avut Bucureștiul fanariot?</i>	33
<i>Rețeaua stradală. Piețe și poduri</i>	35
III. CONSTRUCȚII CIVILE	
<i>Reședințele domnești</i>	43
<i>Avatarurile vechiului palat al domnilor pământeni</i>	43
<i>„Curtea Nouă“ – ctitoria fără noroc a lui Ipsilanti</i>	49
<i>Casele Ghika – modestul sălaș al ultimilor fanarioți</i>	58
<i>Alte reședințe domnești</i>	60
<i>Casele de la Mihai Vodă</i>	61
<i>Casa voievodală de la Cotroceni</i>	63
<i>Palatul lui Mavrocordat de la Văcărești</i>	67
<i>„Foișorul“ Mavrocordaților</i>	70
<i>Curțile boierești</i>	72
<i>Casa Dudeștilor și oaspeții ei de seamă</i>	77
<i>Un palat misterios pe malul Dâmboviței</i>	80
<i>Somptuoasa reședință a familiei Hagi Mosco</i>	82
<i>Casa Melik: singura reședință boierească de epocă păstrată până azi</i>	83
<i>Casele de târgoveț</i>	85
<i>Modesta locuință de pe strada Orzari</i>	86
<i>Ceainăria „La Metoc“ de pe strada Popa Rusu</i>	87
<i>Casa de pe strada Șerban Vodă nr. 33: un posibil muzeu al epocii fanariote?</i>	88

<i>Umilele adăposturi ale bucureștenilor de rând</i>	89
<i>Hanurile bucureștene</i>	91
Caracteristici și funcțiuni.	91
Ctitorii hanurilor și scopurile lor.	96
Câte hanuri existau la București?	98
Marele han al Mănăstirii Sfântului Gheorghe și hanul lui Șerban Vodă	99
Hanul Stavropoleos – o rentabilă afacere de familie	107
„Casa primitoare de oaspeți“ a Mănăstirii Greci	110
Monumentalul han al lui Manuc bei și încheierea Păcii de la București (1812)	112
<i>Băile turcești și ritualul scăldatului</i>	119
<i>Chioșcurile sau voluptatea huzurului</i>	122
<i>Cișmele pentru astâmpărarea setei bucureștenilor</i>	127

IV. EDIFICII RELIGIOASE CREȘTINE, MOZAICE ȘI MUSULMANE

<i>Bucureștiul – orașul bisericilor</i>	133
De ce ridicau bucureștenii lăcașuri de cult?	136
Cine erau ctitorii bisericilor din București?	138
Arhitectura bisericilor în veacul fanariot	145
Decorația exterioară	147
Tâmparele bisericilor bucureștene – capodopere ale artei sculpturale	152
Programul iconografic al bisericilor bucureștene	158
Picturile din pridvor	159
Reprezentările din pronaos	180
Programul iconografic al naosului	213
Iconografia altarului	252
<i>Situația celorlalte culte în București</i>	265
<i>Bărăția catolică</i>	266
<i>Biserica luterană</i>	269
<i>Cultul „ungurilor calviniști“</i>	272
<i>Lăcașurile de cult ale armenilor</i>	273
<i>Avatarurile sinagogilor bucureștene</i>	275
<i>Dosnicele locuri de închinăciune ale dreptmăritorilor musulmani</i>	278
<i>Crucile și troițele Bucureștilor</i>	279

V. CEREMONIILE POLITICE ȘI RELIGIOASE ÎN CETATEA DE SCAUN A ȚĂRII ROMÂNEȘTI

<i>Logofeția obiceiurilor și îndatoririle ei</i>	283
<i>Ceremoniile de primire și întronizare a domnului</i>	285
<i>Intrarea în București a doamnei</i>	294
<i>Reconfirmarea în domnie (mucarerul mare și mucarerul mic)</i>	296
<i>Întâmpinarea firmanelor împăratești</i>	298
<i>Ceremoniile de investire a dregătorilor</i>	301

<i>Acreditarea consulilor străini la București</i>	303
<i>Primirea demnitarilor otomani</i>	306
<i>Întâmpinarea ambasadorilor și consulilor marilor puteri creștine</i>	309
<i>Primirea marilor-ierarhi ai Răsăritului</i>	313
<i>Simpli călători străini în audiență la domnii fanarioți</i>	315
<i>Ceremoniile organizate la Curte cu prilejul diverselor sărbători creștine</i>	316
Sărbătorirea Crăciunului	316
Hramul Sfântului Vasile	322
Praznicul Bobotezei	324
Lăsata Secului Păresimilor	326
Datinile din Săptămâna Mare	328
Sfintele Paști	329
De la Paști la Rusalii	332
Scoaterea cailor domnești la păscut de praznicul Sfântului Gheorghe	332
<i>Celebrarea bairamurilor musulmane</i>	334
<i>Festivitățile prilejuite de victoriile Înaltei Porți</i>	335
<i>Evenimente de seamă în viața familiei domnitoare</i>	336
Rânduiala nunților domnești	336
Datinile înmormântărilor domnești	342
<i>Ceremonii eclesiastice</i>	346
Învestirea mitropolitului Ungrovlahiei	346
Retragerea din funcție (paretisisul) a ierarhilor	348
Procesiuni religioase	349

VI. RĂZBOAIE, NĂVĂLIRI ȘI RĂZMERIȚE ÎN CETATEA BUCUREȘTILOR

<i>Mercenarii sârbi dau năvală în București (1716)</i>	352
<i>Bucureștii – teatru de operațiuni în Războiul ruso-austro-turc din 1736–1739</i>	360
<i>Răzmerița gloatei bucureștene împotriva Racoviștenilor și a capucehaiei Iordache Stavarache (1764–1765)</i>	366
<i>Bucureștii în vâltoarea Războiului ruso-turc din 1768–1774</i>	370
<i>Bucureștiul – de la excentricitățile lui Mavrogheni la guvernarea militară austriacă (1787–1791)</i>	380
<i>Bucureștii sub cizma rusească (1806–1812)</i>	391
<i>Domnul Tudor în București (martie-mai 1821)</i>	399
Note	411
Bibliografie	467
Glosar	479
Indice de nume	501

*Lui Georgios Galanakis și lui Epaminondas Ohonos,
care m-au sprijinit constant pe parcursul acestei cercetări.*

„Strălucitul București – auritul București – dulcele București“

Constantin (Chesarie) Dapontes,
Epistola către Constantin Dudesu din 18 august 1759

I. Cadrul geografic¹

Temeiurile mutării capitalei Țării Românești la București

PRINTRE CAPETELE DE ACUZARE trimise de Cantacuzini la Poartă (1714) pentru a-i pecetlui soarta lui Constantin Brâncoveanu se afla, pe poziția a patra, învinuirea de a fi locuit, între șapte și nouă luni pe an, în vechea cetate de scaun a Târgoviștei în locul Bucureștiului, devenit, încă din 1659, singura reședință a voievozilor, în urma unei hotărâri a sultanului.² În acest fel, domnul ar fi pricinuit neajunsuri deopotrivă supușilor și traficului (comerțului) din capitală și ar fi putut „fugi mai ușor, într-o bună zi, cu toată familia și bogățiile sale, în Transilvania”.³ Dacă împilarea bietelor raiale nu supăra deloc puterea otomană, în măsura în care se făcea în propriul folos – cu toate că era deseori invocată de fațadă pentru a justifica mazilirea unui domn –, teama că voievodul în funcție ar putea trăda Poarta și căuta refugiu peste munți se acutizase la începutul veacului al XVIII-lea, mai ales după trecerea, în 1711, de partea rușilor lui Petru cel Mare a lui Dimitrie Cantemir, socotit, până în acel moment, cel mai credincios dintre vlăstarele domnilor români.

În aceste condiții, prezența constantă a Curții Domnești la București constituia pentru Poartă cea mai bună garanție de supunere a Țării Românești, mai ales că ea împiedica *de facto* orice răzvrătire cu șanse reale de izbândă a voievozilor, lipsiți de mai multă vreme de o oștire proprie considerabilă. Mai ales în condițiile în care cazaua Giurguiului – teritoriu otoman încă de prin 1450, unde se aflau, de regulă, staționate efective militare turcești – se găsea la mai puțin de șazece de kilometri de capitală. Suflând, așadar, în ceafa domnilor de la București, otomanii puteau supraveghea cu mână de fier nu doar acțiunile politice ale acestora, ci și toate resursele primare ale Țării Românești, a căror însemnătate devenise vitală pentru economia lor. Iar pentru a nu mai exista nici cea mai mică primejdie de necredință din partea întâistătătorilor Valahiei, Poarta a decis, încă

din decembrie 1715, înlocuirea domnilor pământenți cu supuși otomani creștini de limbă greacă, ce-și aveau reședința cu precădere în cartierul Fanar din Constantinopol.

În acest fel, statutul Bucureștilor de capitală necontestată a Țării Românești se consolida pe mai departe. Nebucurându-se de nici un fel de sprijin intern și bazându-și autoritatea aproape exclusiv pe susținerea otomană, domnii venetici aveau tot interesul să-și aibă reședința cât mai aproape de Dunăre, pentru a se putea refugia pe teritoriul imperiului în cazul unei revolte a localnicilor sau al unei invazii străine. Așa va face, de pildă, după nici un an de domnie la București (sfârșitul lui august 1716), primul domn fanariot, Nicolae Mavrocordat, amăgit de boierii ostili că spre capitală se îndreptau trupe austriece, cu scopul de a-l captura și a-l duce prizonier în Transilvania.⁴

Prin urmare, Bucureștiul este impus definitiv drept capitală a Țării Românești, în primul rând prin voință externă, devenind centrul unui principat menit să privească spre lumea otomană, iar nu spre Europa creștină, un principat al cărui comerț se reorientase, încă de mult, dinspre zona centrală a bătrânului continent spre piețele Imperiului Otoman.⁵ Din acest punct de vedere, grăitoare este și așezarea geografică a Bucureștiului în comparație cu cea a vechilor cetăți de scaun ale țării. Dacă atât Câmpulungul, cât și Curtea de Argeș se află aproape de Carpații Meridionali și departe de Dunăre, în timp ce Târgoviștea ocupă o poziție oarecum centrală în cadrul Munteniei (circa 125 km de Giurgiu, 80 km de Brașov), Bucureștiul inversează perspectiva, fiind situat la 60 km de fluviu și 140 km de Brașov.

Dincolo însă de temeiurile politice și economice invocate ce au determinat Poarta sau pe domnii autohtoni să opteze pentru București, se impune să vedem dacă acest oraș deținea și premise naturale pentru a deveni principalul centru al Țării Românești. Trecerea în revistă a trăsăturilor esențiale ale cadrului său geografic poate arunca, cel puțin parțial, lumină asupra acestei chestiuni.

Așezarea și relieful

BUCUREȘTIUL SE GĂSEȘTE ÎN PLINĂ ZONĂ TEMPERATĂ, aproximativ la jumătatea distanței dintre Ecuator și Polul Nord. Spre deosebire însă de alte orașe europene faimoase aflate la o latitudine similară, capitala română nu se bucură nici de influența benefică a

mării (Bordeaux, Genova, Ravenna), nici de plasarea pe malurile unui mare fluviu (Belgrad), găsindu-se în plină zonă de șes, la extremitatea apuseană a unei vaste câmpii ce se întinde până la Marea Neagră și chiar mai departe, spre Caspica.

Parte a acesteia, Câmpia Vlăsiei, pe care s-a ridicat orașul, este o zonă plată, cu altitudini ce oscilează între 50 și 120 de metri deasupra nivelului mării, caracterizată de o profuziune de văi și văiuși, separate de interfluvii largi, în care-și fac apariția numeroase covoșuri de diverse dimensiuni.⁶ Amintitele văi, mai mari sau mai mici, în funcție de dimensiunile cursurilor de apă care le traversează (Argeș, Sabar, Ciorogârla, Cocioc, Dâmbovița, Colentina, Ilfov, Pasărea, Ialomița, Căl-nău etc.), au, de regulă, maluri abrupte, sculptate în depozitele loessoide, și prezintă lunci cu un relief bogat (meandre, grinduri, popine, scobituri) în care s-au format lacuri și bălți. Prezența abundentă a apei, indispensabilă oricărei așezări omenești, a determinat locuirea zonei Bucureștilor încă din preistorie⁷ și a favorizat, în perioada medievală, apariția și dezvoltarea unui oraș care, potrivit uzanțelor din epocă, își asigura o parte din necesarul de alimente prin practicarea agriculturii în interiorul nucleului urban sau în împrejurimi. Tot așa, și peștele de râu sau felurile vietăți de baltă foarte lesne de procurat au continuat să reprezinte, până în secolul al XIX-lea, o prezență constantă pe mesele bucureștenilor. De pildă – așa cum notează François Recordon, secretar al principelui Ioan Gheorghe Caragea (1812–1818) și un observator atent al vieții bucureștene de dinainte de 1821 –, în posturile Crăciunului și Paștelui, când până și „peștele foarte bun, pescuit în Dunăre sau în alte râuri din țară” era oprit, bucureștenii se consolau „cu melci și raci de baltă, din care consumau nespun de mulți”, pentru a putea înghiți nesuferitele „zarzavaturi fierte în apă cu puțină sare sau zahăr”.⁸

Orașul propriu-zis s-a constituit în lunca Dâmboviței, acolo unde aceasta cunoaște o deschidere relativ mare, deși cu variații sensibile, între circa 300 de metri la Uranus–Mihai Vodă, 2190 la Dealul Piscului și 2960 la Văcărești.⁹ Malurile râului sunt destul de înalte, dar inegale, cel drept cu altitudini oscilând între 10 și 15 metri, în timp ce stângul, în genere mai scund, pornește de la 4–6 metri în amonte, pentru a ajunge la 7–12 metri în aval. Zona Bucureștilor se caracteriza odinioară printr-un microrelief destul de complex, generat de traiectul sinuos al Dâmboviței și de aglomerarea inegală de aluviuni din timpul revărsărilor. Înainte de intervenția radicală a omului, în capitală se puteau distinge cu claritate popine sau grădiști ori golfuri de luncă.

Primele constituiau „un fel de peninsule triunghiulare ce avansau din câmp în interiorul luncii“ și erau destul de numeroase, ocupând, în principal, malul drept al râului. Dintre acestea, cel mai lung și mai reprezentativ este cel de la Uranus–Mihai Vodă.

În schimb, în zonele în care roca întâlnită de Dâmbovița în calea ei fusese mai dură, au rămas popine sau grădiști, ce dau seama cu privire la vechea altitudine a câmpiei înainte ca râul să-și sape albia. Dintre acestea, cel mai înalt este actualul Deal al Patriarhiei (85 de metri altitudine absolută, 14 metri altitudine relativă), urmat, la mare distanță, de colinele Radu Vodă (75 de metri altitudine absolută, 5 metri altitudine relativă) ori Bucur (74 de metri altitudine absolută, 4 metri altitudine relativă). În acest fel, prin acțiunea erozivă a Dâmboviței în interiorul unui oraș de câmpie s-au creat diferențe de nivel ce depășeau, pe alocuri, 15 metri (18,40 metri între Dealul Piscului și cheiul învecinat al Dâmboviței, 15,90 metri între colina actualiei Universității Naționale de Apărare și malul râului).¹⁰

Rețeaua hidrografică și consecințele abundenței apelor

LA RÂNDUL LOR, GOLFURILE DE LUNCĂ, numite în popor cociocuri, sunt cavități scobite de meandrele sinuoase ale râului, care-și modifica, la un moment dat, cursul, lăsând să se formeze pe locul fostei sale albie bălți sau mlaștini. În acest fel, pe teritoriul orașului a apărut un șirag neîntrerupt de lacuri, ce ținea de la Grozăvești până la colina Filaretului¹¹ (lacul lui Șerban Vodă, lacul Filaret, Lacul Lănăriei, lacul Bibescu, lacul Postăvari, lacul Antim, Lacul lui Dura Neguțătorul – viitorul Cișmigiu, Lacul Stufului, mlaștina Izvor etc.). Iar, ca un pendant al acestora, în partea de miazănoapte a Bucureștilor se găsea o lungă salbă de lacuri, alimentată de râul Colentina și păstrată, în bună măsură, intactă până astăzi (Buftea, Mogoșoaia, Chitila, Străulești, Băneasa, Herăstrău, Floreasca, Tei, Fundeni, Mărcuța, Pantelimon, Cernica).

Tot Dâmbovița, în șerpuirea ei schimbătoare, crease mai multe ostroave, dintre care sursele atestă, pentru epoca fanariotă, vreo cinci.¹² Pe una dintre ele, „o insulă vrăjită din apele murmurânde“ – așa cum se exprimă, purtat pe aripile poeziei, baronul Ludwig von Stürmer, viitorul colaborator de frunte al cancelarului Metternich –,

se înălța, începând de prin 1743–1744, „într-o liniște solemnă“, „templul singuratic“ al Sfântului Elefterie (Biserica Sfântul Elefterie Vechi). Cel mai mare ostrov se aflase însă în apropierea Dealului Mitropoliei, la confluența Dâmboviței cu Dâmbovicioara, găzduind case, mori, o baie și alte acareturi,¹³ numai că în veacul al XVIII-lea, ca urmare a secării, cel puțin parțială, a amintitului pârâu, acesta căpătase, pare-se, un statut intermediar între insulă și „prund“, adică uscatul de pe malul unui curs de apă.

În Bucureștiul fanariot existau și alte cursuri de apă în afara Dâmboviței: pâraie, gârlițe, privile. Cel mai de seamă era Bucureștioara, ce izvora din balta (ulterior, Grădina) Ioanid (recent, redenumită parcul „Ion Voicu“), străbătea mahalaua Săpunarilor (Scaunelor), pentru a forma apoi, în spatele Spitalului „Colțea“, „balta de la Carvasara“ sau lacul Suțului. La ieșirea din acesta, se împărțea în două brațe, care, după mai multe rătăcirii, se vărsau, în cele din urmă, în Dâmbovița, unul pe la Piața Unirii, iar celălalt mai sus de „jitnița domnească“ sau fostul Institut Medico-Legal.¹⁴ Cum Bucureștioara avea un debit mic și un curs lent, iar bucureștenii nu se sfiau să azvârle în albia ei gunoarie de tot felul, și chiar excremente, aspectul și mirosul pârâului nu erau deloc de invidiat, după cum stă mărturie denumirea fără perdea pe care i-o dădeau oamenii din popor, și anume Căcaina sau Căcata. Și, până la urmă, aceste deversări și acumulări de tot soiul de resturi au fost fatale pârâului, care și-a dat duhul încet, dar sigur, cândva, în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Pe la 1814, albia Bucureștioarei pare să fi fost deja acoperită în cea mai mare parte, întrucât locuitorii mahalalei Trei Scaune i se plâng lui Ioan Gh. Caragea Vodă, cerându-i destuparea acesteia, căci ploaia căzută, în loc să se unească cu apele pârâului, se revârsa în gospodăriile limitrofe.¹⁵

Și, de parcă nu erau de ajuns lacurile, bălțile, ochiurile de apă create de Dâmbovița și de afluenții ei, bucureștenii s-au preocupat să creeze heleștee sau iazuri artificiale pentru creșterea peștelui prin devierea unei părți a apelor râurilor menționate ori prin captarea și dirijarea unor izvoare. Un astfel de iaz se afla probabil pe teritoriul actualului parc „Carol“, iar altul în zona Giulești.

La rândul lor, izvoarele erau prezente din abundență atât pe teritoriul propriu-zis, cât și în împrejurimile capitalei (în zona Izvor, al cărei nume stă mărturie în acest sens, în zona Știrbei Vodă–Cișmigiu, unde continuă să existe și azi izvorul „Eminescu“, pe colina Filaretului etc.). Iar în veacul al XVIII-lea, aceste surse prețioase de apă potabilă au început să fie sistematic exploatate pentru alimentarea unor cișmele, ridicate deseori din porunca domnilor fanarioți, pentru

care aceasta constituia, în tradiția lumii otomane, o binefacere majoră adusă comunității, foarte mândră de aceste realizări. După cum scrie Friedrich Wilhelm von Bauer pe la 1780, bucureștenii „pun o grijă deosebită la înfrumusețarea cișmelelor cu ape curgătoare; le înconjoară cu ziduri, le dau nume vestite în toată lumea și le împodobesc în toate chipurile”.¹⁶

Într-un cuvânt, Bucureștiul fanariot trebuie imaginat ca o împărăție a apelor, în care elementul acvatic era deopotrivă prietenul și dușmanul locuitorilor. Încă pe la începutul secolului al XIX-lea „toată lumea bea din acest râuleț (Dâmbovița – *n.n.*), care are apă bună“, ne asigură Minas Băjășkian, călător armean prin principate în 1808 și 1820,¹⁷ care citează, la rândul său, mai vechea zicală „Dâmbovița, apă dulce, cin’ te bea nu se mai duce“, consemnată prima dată la 1785 de compatriotul său Hugas Ingigian și pe care o auzise personal de mai multe ori „din gura poporului“. Atât de mare era forța tradiției și a comodității, încât nu mai conta că, între timp, râul se umpluse cu tot soiul de necurătenii. Ba chiar bucureștenii dădeau bani pe această apă „plată“, pe care sacagiii o scoteau din râu și o purtau prin tot orașul, în niște butoaie mari, încărcate, de obicei, pe un cadru primitiv cu două sau patru roți. Și doar când gustul o făcea cu totul nevandabilă se învredniceau să o „bată“ (purifice) cu piatră acră.

În plus, așa cum am văzut deja, apa râurilor și a lacurilor oferea un supliment de hrană foarte prețios pentru orașeni și permitea udarea grădinilor de zarzavat, a livezilor ori a viilor localnicilor. Și tot ea îngăduia exploatarea morilor pentru măcinarea cerealelor, rotunjind considerabil veniturile domnului, ale mitropoliei sau ale diverșilor bucureșteni întreprinzători. Și, de altfel, setea de câștig a fost cea care a făcut ca, în veacul al XVIII-lea, morile să se înmulțească pe cursul Dâmboviței ca ciupercile după ploaie, fără a se ține seama de consecințele devastatoare pe care exploatarea irațională a acestora le putea avea pentru localnici. Căci zăgazurile morilor provocau revărsări ce duceau la inundarea unor întregi mahalale, lăsând fără adăpost numeroși calici. Neavând alt sprijin, aceștia se duceau să se jeluiască la domnie, care, pentru a potoli gloata, era uneori nevoită să dărâme moara buclucașă („pentru acea înecătură și stricăciune a pus domnia sa de au tăiat acea moară de tot“ – ne informează un hrisov din 25 noiembrie 1749).¹⁸ Alteori, la vreme de secetă, morile „furau“ mai toată apa localnicilor însetați, făcând chiar ca Dâmbovița să dispară complet, așa cum s-a întâmplat în iunie 1794.¹⁹

Alături de morari, de pe urma apelor din București trăgeau foloase și alți meșteșugari, bunăoară tăbăcarii. Se pare că, în secolul al XVIII-lea, aceștia își aveau cartierul general pe malurile unui mic afluent din stânga Dâmboviței, ale cărui ape le-au folosit atât de intens pentru prelucrarea pieilor, încât le-au făcut să sece pe de-a-ntregul. Ba chiar și ȝiganilor Dâmbovița le dădea uneori o pâine, cu grăunțele ei răzlețe de aur, pe care le căutau cu multă perseverență prin nămol.²⁰ Ca să nu mai vorbim de lutul, nisipul ori pietrișul abundente în albiile Dâmboviței ori ale Colentinei, ce constituiau un material de construcție aflat la îndemână chiar și pentru cei mai puțin avuți.

În epoca fanariotă, bucureștenii începuseră să conștientizeze faptul că apele Dâmboviței și ale lacurilor din capitală nu le pot doar ușura traiul, ci și oferi momente de relaxare. Așa cum arată pictorul italian Luigi Mayer, „plimbările publice pe malurile micului râu Dâmbovița” deveniseră, pe la 1794, „foarte plăcute și foarte căutate seara” de către bucureșteni, „datorită răcoarei și a așezării frumoase”²¹ a locurilor. La rândul lor, pentru a nu se amesteca cu vulgul, boierii se duceau cu trăsurile „într-un loc numit Ferăstrău”, „la o milă de oraș”, unde se plimbau sau stăteau pe malul lacului „două sau trei ceasuri”, înfruptându-se din „înghețata sau răcoritoarele” pe care le oferea cafeneaua de acolo. Duminica, fenomenul devenea unul de masă, căci pe malurile lacului „parcau” până la șase-șapte sute de trăsurile, pentru ca doamnele cochete să ia aer și să-și etaleze „rochiile și giuvaierurile”.²²

Dincolo de aceste avantaje, neajunsurile pe care le implica atotputernicia apelor în București erau cel puțin la fel de numeroase. Chiar și fără ca morile să fie de vină, Dâmbovița, umflată de topirea zăpezilor sau de ploile abundente din zona de munte, își ieșea deseori din matcă, măturând totul în calea ei. Așa s-a întâmplat, de pildă, în 1805, când de două ori apele dezlănțuite „au inundat toată lunca Dâmboviței și casele de acolo”, pricinuind „pagube însemnate”.²³ În așteptarea retragerii apelor, bieții mahalagii „nu mai puteau ieși din casă decât cu barca”,²⁴ trebuind apoi să trudească din greu pentru a-și drege locuințele modeste.

Așa cum ne putem lesne închipui, apa stătătoare căpăta, mai cu seamă în anotimpul estival, un miros greu, sub efectul căldurii ce accelera descompunerea materiilor organice. Mai ales că „gunoaiele apoase ale orașului” pătrundeau „sub dulapii de lemn cu care erau podite ulițele”, „formând mocirle” și adunându-se „în șanțurile de scurgere din care aproape că nu era cu putință să se mai golească nicicând și nici nu se mai curățau vreodată”.²⁵ În aceste condiții, nu e de mirare că plângerile cu privire la aerul nesănătos și mirosurile

pestilențiale constituiau un laitmotiv în mărturiile vizitatorilor Bucureștiului. În plus, într-un astfel de mediu proliferau țânțarii, ce transmiteau tot soiul de boli infecțioase, cum ar fi malaria sau frigurile – amintite aproape de oricine trecea prin oraș („Bolile principale care bântuie de obicei în Țara Românească și, mai ales, la București [...] sunt frigurile datorită emanațiilor mlaștinilor și apelor stătătoare aflate din belșug“;²⁶ „locuitorii (Bucureștiului) sunt veșnic bântuiți de friguri intermitente, bilioase și infecțioase“²⁷ etc.).

Clima

BA CHIAR ȘI CLIMA de care are parte Bucureștiul e departe de a fi ideală. Situată în plină zonă temperată, capitala Țării Românești se află totuși departe de influența benefică a mării sau de adăpostul munților, ceea ce determină ca vremea să capete unele caracteristici continentale excesive. În plus, plasarea în Câmpia Munteană, într-un punct de interferență a mai multe areale topoclimatice,²⁸ face ca în București timpul să fie schimbător, capricios, cu variații mari de la o zi la alta, chiar și în cadrul aceleiași perioade a anului. Iarna aerul rece dinspre munte se adună în mica depresiune a capitalei, ce nu e deloc protejată de urgia vântului dinspre nord-est (crivățul), așa că temperatura poate scădea cu multe grade sub zero, iar zăpada poate cădea de timpuriu și dăinui până primăvara.

Așa s-a întâmplat, de pildă, în iarna 1739–1740, când anotimpul frigos a început la 18 octombrie și a ținut până după jumătatea lunii martie. „Iarna grozavă“, „atât de grea“, cum „nimeni nu-și mai amintește“ l-a impresionat până și pe un secui precum Kelemen Mikes, obișnuit cu gerul din ținutul natal, făcându-l să declare hiperbolic că se simte „în Laponia, lângă Oceanul Înghețat“. Dincolo de temperaturile scăzute, cele mai supărătoare erau, în astfel de împrejurări, „marea scumpete și lipsă“ generate de izolarea capitalei și de întreruperea celor mai multe activități productive („aici, totul e înghețat tun: apa, moara și morarul“). În aceste condiții, „pe stradă oamenii își smulgeau pâinea unii de la alții“, și chiar un emisar diplomatic ca Mikes era nevoit „să se așeze de multe ori la masă și să nu aibă pâine“.²⁹ Tot așa, în jur de 20 martie 1797, „zăpada era așternută pe jos într-un strat atât de gros și era atât de înghețată“ în întreaga Țară Românească, între București și Turnu Roșu, încât Philip

Scena înălțării Domnului este reprezentată, de obicei, „pe arcul triumfal” ce separă naosul de altar; aici în biserica Bătește (*sus*). Zugravul de la Mântuleasa a înfățișat în absidele naosului mai multe minuni ale lui Iisus; în imagine, tămăduirea slăbănogului (*jos*).

